

GÖTEBORGS UNIVERSITET
INSTITUTIONEN FÖR SOCIALT ARBETE

”Som en alien i ett par för små skor”

En kvalitativ studie om hur missbrukare upprätthåller sin värdighet

Socionomprogrammet

C-uppsats

Författare: Rezhna Ismail och Stina Karlsson

Handledare: Viveka Enander

Hösten 2008

“As an alien in a pair of too small shoes”
A qualitative study about how addicts maintain their dignity

Aim: The aim of this study was to examine whether addicted in society maintain their personal dignity. Many studies about this issue have been focused on how *hard* it is to be an addicted, but few have focused on how an addicted *handle* this situation. Our preconception before this study was that addicts are a stigmatized group not treated with dignity. With this as starting point, our aim has been to let the addicted with their own words describe how they handle their situation and which strategies they use to uphold their dignity.

Method: A qualitative approach is used; we have conducted five semi structured in- depth interviews. The information we have obtained through interviews, we have in the analysis weighed against the theories we believe are relevant to our preconception.

We have then categorized the collected information after those themes we found central in the interviews and which we have found can be related to the main questions of this study.

Result: The results show many strategies about how people with drug- and alcohol abuse handle their situation. Among others it shows that occupation or work is an important strategy to maintain the personal dignity. Personal self-esteem and how one is regarded by others, is not of less importance concerning how the addict looks at him self and his abuse.

To some extent, our preliminary opinion (i.e. that addicts are stigmatized) was confirmed, but was also challenged. It depends on the situation whether the addict becomes stigmatized or not.

Keywords: *abuse, dignity, stigmatize*

FÖRORD

Till att börja med vill vi tillägna ett stort tack till våra respondenter. Utan er skulle denna studie inte varit möjlig att genomföra. De berättelser ni öppenjärtligt har delat med er av har berört oss och vi har fått möta viljestarka personer som varje dag får kämpa mer än andra för att upprätthålla sin värdighet som människa.

Vi vill även tacka varandra för gott samarbete. De gånger vi varit oense har varit få och vi har kompletterat varandra väl på så vis att vi turats om att balla ur när vi känt oss eländiga över att fritid, familj och vänner inte kunnat prioriteras så som vi önskat, när energin varit befintlig med noll eller när vi inte tyckt vi varit på rätt väg.

Slutligen vill vi även tacka vår handledare Viveka Enander för hennes tips och råd under denna studie. Hon har kommit med många bra idéer och fått oss att reflektera och tänka en extra gång kring de val vi gjort, vilket har gett resultat.

Göteborg 8 december 2008

Rezhna och Stina

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

ABSTRACT

FÖRORD

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

1 INLEDNING	1
1.1 Bakgrund	2
1.1.1 Restriktiv drogpolitik	2
1.1.2 Moralisk debatt kring drogerna	2
1.2 Syfte	4
1.3 Frågeställningar	4
2 METOD OCH TILLVÄGAGÅNGSSÄTT	5
2.1 Metod.....	5
2.2 Urval.....	6
2.3 Tillvägagångssätt.....	6
2.3.1 Litteratursökning	7
2.3.2 Intervjugenomförandet	7
2.3.3 Analysgenomförandet	8
2.4 Etiska överväganden.....	8
2.5 Studiens tillförlitlighet.....	8
2.6 Centrala begrepp.....	10
2.6.1 Salutogeni	10
2.6.2 Missbruk.....	10
2.6.3 Världighet	11
3 TEORI	13
3.1 Stämplingsteori.....	13
3.2 Stigma.....	14
3.3 Skam och skuld	15
4 TIDIGARE FORSKNING	16
4.1 Marginaliserade och integrerade missbrukare	16
4.2 Missbrukaridentitetens roll i samhället.....	17

5 RESULTAT OCH ANALYS	18
5.1 Presentation av respondenter.....	18
5.2 Om att inte vilja förknippas med sin missbrukaridentitet.....	20
5.3 Sysselsättning - en strategi för att upprätthålla sin värdighet.....	21
5.4 Om bemötandets roll.....	23
5.5 Om vikten att känna sig bekräftad.....	25
5.6 Om självbildens roll för hur man uppfattar ett bemötande.....	26
6 AVSLUTANDE DISKUSSION	29
7 REFERENSLISTA	32

BILAGA 1 - Anslag

BILAGA 1 - Intervjuguide

1 INLEDNING

”Kom inte och snacka om värdighet, du har ingen värdighet när du är missbrukare”

Missbruksproblematiken är flitigt omdiskuterad i den offentliga debatten. Inte sällan med anknytning till moralaspekter och ofta med utgångspunkt i frågor kring hur missbruksproblematiken sprider sig, vilka motåtgärder som är lämpliga, vem som ska ha ansvaret för vad etc. (Tops, 2003). Vidare fokuserar mycket forskning kring hur svårt det är att *vara* missbrukare, men få skriver om hur man gör för att *hantera* svårigheten. I vår undersökning kommer vi, med salutogen inramning, undersöka vilka olika strategier en person som har eller har haft ett missbruk använder sig av för att helt enkelt överleva en vardag präglad av ett beroende till sprit och droger. Det finns självfallet flertalet svårigheter med att vara människa och missbrukare. Den svårigheten som vi valt att fokusera på är framförallt hur man som missbrukare gör för att behålla sin värdighet när man tillhör en av samhällets mest lågprioriterade grupper. Det finns otaliga hjälpinterventioner för denna grupp människor. Huruvida de fungerar för individen eller ej har inte varit vårt syfte i denna undersökning. Det vi dock tror oss veta, efter att ha genomfört vår undersökning, är att missbrukare i många fall själva har en självreflektion och medvetenhet kring sin situation. En medvetenhet, som vi tänker, inte sällan förbises. I denna undersökning är det respondenternas upplevelse av stigmatiseringen som vi vill uppmärksamma.

1.1 BAKGRUND

1.1.1 RESTRIKTIV DROGPOLITIK

Sedan slutet av 1960 menar Tham (2003) att narkotikapolitiken har blivit allt mer restriktiv och skärpningarna av kontrollinslagen i narkotikapolitiken har varit påtagliga. Som exempel på detta nämner Tham expanderande av straff, tillämpning av allt mer skärpta lagar, ökade antal narkotikapoliser, ökat antal dömda till fängelse för narkotikabrott samt att narkotikamissbrukare intagna i fängelse ökar (Tham, 2003). 1980 är ett genomslagsår i narkotikapolitiken. Målsättningen blir för denna tidpunkt "ett narkotikafritt Sverige" och i stället för att, som man tidigare gjort, fokusera på tillverkaren och försäljaren, hamnar missbrukaren nu i fokus för politiken (ibid.).

Svensson (2007) menar att behandlingspersonal stämplat klienter som "alkoholister" eller "narkomaner" vilket, med Svensson egna ord, medför en negativ social identitet (s. 330). Vidare refererar Svensson till Bremberg (1974) som menar att behandlingsformer borde handla om att bryta ner den negativa identitet som det innebär att vara narkoman eller alkoholist och i stället sträva mot att skapa en ny identitet som är en god och laglydig samhälllig medborgare. Lindberg (1999) refererar till Andersson (1991) som menar att definitioner av missbruk och missbrukare är sociala konstruktioner vilket innebär att man ställer det i förhållande till normaliteten i samhället .

1.1.2 MORALISK DEBATT KRING DROGERNA

Lenke och Olsson (2003) menar att den framträdande plats som narkotika och alkoholmissbruk kontinuerligt fått i debatt och politik, inte sällan diskuteras i anknytning till moraliska aspekter. En moralisk debatt som växt fram i nykterhetsrörelsens ideologi. Den svenska nykterhetsrörelsen, liksom motsvarande rörelser i Finland, Norge, Island och Nordamerika, bygger på en moralisk grund, ofta med frikyrklig anknytning, som innebär att det är omoraliskt att berusa sig eftersom man då inte kan ta fullt ansvar för sina handlingar. Ett "alkoholfritt samhälle" är den enda rätta linjen (ibid.). Palm (2006) menar att i den svenska kontexten har moralperspektivet ersatts med ett sjukdomsperspektiv. Perspektivet växte fram inom rörelser, som exempelvis AA (anonyma alkoholister), där det var av vikt att frigöra individen från ansvar och skuld. Ses individen som sjuk kan man inte i samma utsträckning anklaga henne för hennes beteende eftersom de flesta sjukdomar är okontrollerbara och inte valda (ibid.). Vidare identifierar Palm ytterligare perspektiv på alkoholproblemen, såsom det sociala, ibland även kallat marxistiska eller socialistiska

perspektivet, vilket växte fram i Sverige på 1960 och 1970- talet, i samband med utvecklandet av en välfärdsstat - ett antagande om att alkoholproblem bottnar i social misär och orättvisor och det är samhället som bör förändras för att problemen ska lösas.

Vi vill poängtera att huruvida den restriktivitet som förs i alkohol – och narkotikadebatten, hjälper eller stjälper individen i frågan, inte är i fokus för vår undersökning. Vi vill endast belysa hur missbrukaren, som lever i denna moraliska och politiska debatt, hanterar sin situation.

1.2 SYFTE

Syftet med vår undersökning är att ta reda på vilka strategier en missbrukare använder sig av för att upprätthålla sin värdighet. Vi utgår i vår undersökning från antagandet att missbrukare, i många fall stigmatiseras och inte behandlas med värdighet. Material kring *hur* eller *varför* en person faller in i ett drog/och eller alkoholmissbruk är inte relevant i detta sammanhang. Vi vill däremot, med en salutogen inramning, koncentrera oss på hur en person som befinner sig eller har befunnit sig i ett missbruk, upprätthåller sin värdighet när man tillhör en av samhällets mest lågprioriterade grupper. Att vi valt det salutogena perspektivet beror på att vi upplever att tidigare forskning kring missbruk fokuserar på missbrukares destruktiva levnadssätt samt hur och varför man hamnar i ett missbruk. Vår fokus riktas mot den enskilda missbrukarens handlingar, känslor och erfarenheter kring livet runt ett missbruk. Vårt syfte är att beskriva strategier för hur en grupp narkomaner och/eller alkoholister hanterar vardagen och försöka förstå dessa strategier mot bakgrund av deras egna förutsättningar samt det bemötande det omgivande samhället ger dem.

1.3 FRÅGESTÄLLNINGAR

- 1) Hur beskriver missbrukare stigmatiseringen i vardagen?
- 2) Vilka strategier använder en person med missbruksproblematik för att upprätthålla sin värdighet i vardagen?
- 3) Är bemötandet viktigt för hur en person med missbruksproblematik hanterar stigmatiseringen?

2 METOD OCH TILLVÄGÅNGSSÄTT

2.1 METOD

Inom den vetenskapliga forskningen betecknas den metod som används för att belysa och närma sig det studerande objektet på ett djupgående sätt för *kvalitativ metod* (Larsson, 2005). Utgångspunkten inom denna metod är att förstå personer man studerar och att fånga in deras subjektiva upplevelse, tankar och känslor kring en given situation, för att därefter försöka göra en ingående analys av den information som intervjupersonen givit (ibid.).

Då vi är intresserade av individers subjektiva upplevelser och känslor kring sin livssituation har vi använt oss av kvalitativ intervjuteknik. Även om denna metod innebär att man studerar personen utifrån ett helhetsperspektiv är det dock viktigt att begränsa sig och fokusera på vissa teman (Larsson, 2005). Vad gäller avgränsningen i vår studie, ligger koncentrationen kring begreppen missbruk och värdighet. Vår avsikt har varit att få en nära kontakt med intervjupersonen och ha en öppenhet för att studera dennes verkliga livssituation. Det är dennes handlingar, beteenden och interaktioner i situationen som är av relevans (ibid.).

Innan påbörjad studie har vi haft en förförståelse kring hur missbrukare uppfattas av det övriga samhället. I denna förförståelse, som bygger på såväl praktisk erfarenhet samt teoretiska studier, ingår ett antagande om att missbrukare är stigmatiserade. Frågeformulärets upplägg grundas i vår förförståelse, men, vi har varit måna om att våra intervjuer i för stor utsträckning inte ska styras av denna. Starrin och Renck (1996) menar att de kunskaper man tidigare har om det fenomen man undersöker inte ska motverka, vad de kallar för ”ett öppet sinneslag” (s. 60). Vår förhoppning och tänkta strategi har varit att eftersträva detta ”öppna sinne” såtillvida att vi tillvaratar empiriska iakttagelser där motivationen är att förstå och upptäcka egenskaper och upplevelser hos de individer vi möter.

Det abduktiva förhållningssättet har styrt vår studie, vilket har inneburit en kombination av det deduktiva och induktiva förhållningssätten, där teori och empiri samspelar (Kvale, 1997). Detta synsätt var det mest lämpliga då enbart det deduktiva förhållningssättet hade kunnat medföra att empirisk information som varit viktigt för vår studie förbisetts, samt att utgå från enbart induktivt förhållningssätt, där endast empirin är i fokus, hade gjort att vår teoretiska förförståelse åsidosatts (Larsson, 2005).

2.2 URVAL

Lindberg (1999) menar att flertalet definitioner av narkotikamissbruk ofta innefattar människor som lever under olika levnadssätt och vars narkotikaintag skiljer sig åt. Lindberg ser detta som något negativt då det kan leda till misstolkningar av narkotikaproblemets karaktär samt omfattningen av individens narkotikaintag. Till skillnad mot Lindberg, ser vi i detta sammanhang mångfalden ur ett positivt perspektiv och har valt att intervjua respondenter som lever under mycket olika livsbetingelser. Vår breda kategorisering av missbrukare är ett medvetet val för att få fram en nyanserad och varierad bild av de strategier en missbrukare kan använda sig av för att upprätthålla sin värdighet. Vi vill med andra ord hitta personer som företräder olika intressen och upplevelsevärldar (Larsson, 2005). Intresset har legat i att försöka förstå den studerande individen istället för att uppnå en representativ bild. Vi har intervjuat fem stycken personer, tre aktiva missbrukare samt två stycken nyktra alkoholister. Våra respondenter är en bred kategori av människor vad gäller deras förhållningssätt till missbruket. Dock har de alla gemensamt att de har en aktiv eller en förfluten missbrukskarriär och den röda tråden som följer dessa människor åt är deras före detta eller nuvarande beroende av droger och alkohol.

Missbruksbegreppet i vår undersökning är inte heller relaterat till ålder, kön eller sociala aspekter. Det hade varit intressant att ur ålders – och genusperspektiv jämföra respondenternas svar för att se på likheter och skillnader i hur de upplever sin vardag i drogernas värld. Men då vårt intresse av att få en så bred kategorisering av missbrukare som möjligt samt att tiden för vår undersökning var begränsad, blev sådana jämförelser omöjliga. Därtill går sådana jämförelser inte att genomföra på grund av att gruppen respondenter är för få. Snarare än att fokusera på urvalsstorleken, har vår fokus legat på de meningsfulla insikter och informationsrika fallbeskrivningar som kan fås via kvalitativ forskning. Samt, att vi valt att lägga stor fokus på vår förmåga att analysera insamlad data (Pattion, 1999 i Larsson, 2005).

2.3 TILLVÄGAGÅNGSSÄTT

Vårt huvudsakliga syfte var från början tänkt att fokusera på hur man som missbrukare upprätthåller en god självkänsla. Dock fann vi det svårt att hitta relevant forskning till detta ämne samt att vi därtill ansåg att begreppet var alltför svårfångat och abstrakt. Följden blev att vi i stället valde att fokusera på begreppet värdighet. Ett lämpligt begrepp då vår förförståelse var att missbrukare i många fall *inte* behandlas med värdighet.

2.3.1 LITTERATURSÖKNING

Litteratursökning påbörjades med hjälp av en bibliotekarie på Göteborgs Universitets bibliotek.

Sökningar begränsades främst till databaserna *Social Services Abstracts* och *Samsök*, universitetets egen söktjänst GUNDA, samt sökmotorn Google. De sökord, som följaktligen även blev våra nyckelord var *missbruk* (drug and alcohol abuse), *värdighet* (dignity) och *stigmatisering* (stigmatized). Genom dessa söktjänster har vi fått fram mycket forskning kring missbruk, men vi har begränsat oss till den litteratur som vi tycker har en koppling till vår studie. Förutom denna litteratursökning har vi även använt oss av Nationalencyklopedin i diskussionen kring missbruksbegreppet.

2.3.2 INTERVJUGENOMFÖRANDET

Efter genomförd intervjuguide var vår första prioritering att hitta lämpliga respondenter. Vår plan var att vi med hjälp av ett anslag, som sattes upp på olika hjälporganisationer samt på övriga platser där missbrukare kan tänkas vistas, skulle nå våra kommande respondenter. Det blev påtagligt att det inte var någon god idé då responsen på detta anslag var befintligt med noll. Vi beslöt att i stället besöka de platser där anslagen satts upp och tillfråga personer på plats. Detta fann vi var ett mycket givande tillvägagångssätt då ett flertal av våra intervjuer ägde rum på plats och vi fick därmed ta del av våra respondenters vardagliga miljöer. En av intervjuerna ägde rum på ett bibliotek i närheten av respondentens bostadsområde efter personens egen önskan. Det var av vikt, för att uppnå så bra resultat som möjligt, att våra respondenter kände sig bekväma och avslappnade i den miljö intervjun ägde rum. För att inte förbise viktig information ställde en av oss frågorna medan den andra tog anteckningar samtidigt som vi även, efter godkännande av vår respondent, bandade intervjun. Av hänsyn till respondenten ställde samma person samtliga frågor under hela intervjun. Vi tänkte oss att respondenten på så sätt skulle känna sig mindre uthängd. Genom att använda oss av semistrukturerad intervjuteknik ville vi ge plats åt våra respondenter att resonera kring sina svar. Även om vi hade ett frågeformulär att utgå från, ville vi inte begränsa oss enbart till den utan vi ville även kunna få möjlighet att ställa uppföljande frågor. Vid intervjuerna valde vi att återkoppla svaren till respondenterna, detta för att få mer detaljerade och nyanserade beskrivningar för att, som Larsson (2005) menar, öka kvaliteten i svaren.

2.3.3 ANALYSGENOMFÖRANDET

Varje genomförd intervju transkriberades ordagrant. Detta för att inte förbise information som kan tyckas irrelevant i studiens början, men som visar sig vara användbar senare under analysprocessen. Den första bearbetningen av vårt empiriska material kategoriserades in under centrala teman vi funnit återkommande i intervjuerna och som vi har kunnat koppla till studiens syfte. Detta för att få struktur och ordning på det insamlade materialet, men även för att det skulle bli överskådligt (Kvale, 1997). Vidare valde vi att använda oss av dessa teman som rubriker i resultat och analyskapitlet. Detta i en så kallad temaanalys (Larsson, 2005). Under analysens genomförande har vi kontinuerligt återgått till syfte och frågeställningar för att vara säkra på att bibehålla ”den röda tråden”. I analysen har vi valt att låta både empirin och valda teorier och begrepp samspela. I analysen har vi resonerat kring att respondenterna möjligtvis kan ha svarat på ett sätt som de *tror* att vi intervjuare förväntar oss istället för att berätta hur de egentligen känner. (Larsson, 2005).

2.4 ETISKA ÖVERVÄGANDEN

Vid den kvalitativa intervjun är det av stor vikt att respondenterna får information om studiens syfte och att de samtycker till att delta i undersökningen (Larsson, 2005). De respondenter som deltagit i vår studie har givetvis givit sitt samtycke. Vidare har personalen på de verksamheter vi uppsökt samtyckt till att vi tillfrågat respondenterna. Varje respondent har innan påbörjad intervju fått reda på uppsatsens syfte samt informerats om att de inte behöver svara på frågor som de av olika orsaker inte vill svara på. Vidare har vi även påpekat att de kommer vara anonyma samt att de delar av intervjuerna som vi redovisar i uppsatsen inte kommer att kunna härledas till någon av våra respondenter. Vad gäller denna *konfidentialitetsprincip* är det av vikt att den respekteras då det inte hör till ovanligheterna att intervjupersonerna berättar mer än vad de ursprungligen tänkt berätta, just för att de vet att de kommer att vara anonyma (Kvale, 1997). Med hänsyn till vår målgrupp har vi valt att inte genomföra intervjuer med respondenter vars drog och alkoholintag varit tydligt märkbart. Detta då vi anser att detta kan påverka deras intresse av att vara med i undersökningen och hur de förhåller sig till studien.

2.5 STUDIENS TILLFÖRLITLIGHET

Vad gäller *validitet* innebär det i forskningssammanhang att man studerar det man avser att undersöka och inget annat (Kvale, 1997). I vår studie har vi valt att använda oss av kvalitativ metod då vårt intresse har varit att undersöka missbrukarens subjektiva upplevelse samt det

situationsbundna. Intervjufrågorna har formulerats så de har en koppling till studiens primära syfte, det som varit avsikten att undersöka. Det hade varit önskvärt för att öka studiens validitet, att göra en, enligt Kvale (1997), så kallad kommunikativ validitet, vilket innebär att låta respondenterna, innan den slutgiltiga rapporten, få ta del av och uttala sig kring huruvida våra tolkningar är rimliga eller ej. Av tidsbrist har detta dock inte varit möjligt att genomföra.

Reliabilitet innebär att liknande resultat i en undersökning ska kunna erhållas vid likartade studier. Något man bör vara medveten om kan vara svårt att uppnå vid en kvalitativ genomförd undersökning (Kvale, 1997). Vad gäller reliabiliteten i vår undersökning har vi använt oss av samma intervjuformulär vid samtliga intervjutillfällen för att intervjuerna ska vara så likartade som möjligt. Samtliga respondenter har genom muntlig information fått reda på studiens syfte. Detta kan dock ha sin nackdel då syftet därmed kan ha tolkats olika eftersom den muntliga presentationen av den kan ha varierats vid de olika tillfällena. Enligt Kvale (1997) bör reliabiliteten ses i sitt sammanhang och värderas utifrån det situationsbundna intervjutillfället. Olika sinnestillstånd kan exempelvis påverka respondentens svar, främst vid känsliga frågor som berör känslor och upplevelser kring en svår situation. Även om vi varit måna om att intervjua personer vars alkohol- och narkotikaintag inte varit påtagligt synligt under intervjutillfället, är vi medvetna om att det, utifrån vårt första intryck kan vara svårt att avgöra om personen varit *helt* ren från några substanser.

Eftersom den kvalitativa forskningen inriktar sig på den individuella upplevelsen är det svårt att *generalisera* det empiriska materialet (Kvale, 1997). Det handlar om icke mätbara perspektiv så som individens tankar, känslor och åsikter och vår utgångspunkt har ej heller varit att dra generella slutsatser kring deras upplevelser (ibid.) Detta eftersom deras åsikter och tankar kring sin situation är unika för var och en av dem. Dock har vi försökt att dra paralleller mellan liknande situationer och upplevelser. Detta i avseendet att skapa ett sammanhang och en röd tråd genom studien. Det är av vikt att påpeka att våra respondenters uttalanden kring problematiken är begränsat till *denna* studie och inte gäller i allmänhet. Fem personers upplevelser och känslor kring sin livssituation är inte representativt för alla missbrukare. Dock kan vi utgå från Larsson (2005) som menar att de uttalanden våra respondenter tar upp inom respektive tema, kan vara tillämpbara i liknande men inte exakt samma förhållanden. Man kan alltså antaga att andra missbrukare förmodligen skulle uttala sig på liknande sätt i likartade situationer som våra respondenter befunnit sig i.

2.6 CENTRALA BEGREPP

2.6.1 SALUTOGENI

Salutogent perspektiv innebär att man fokuserar på det ”friska” och välfungerande hellre än det ”sjuka” och icke fungerande (Antonovsky, 2005). Exempelvis; *Vad är det som gör att många missbrukare klarar sig bra, trots stora påfrestningar?* Det viktigaste begreppet i det salutogenetiska tänkandet är enligt Antonovsky *känsla av sammanhang*. Känsla av sammanhang är egentligen ett förhållningssätt som uttrycker i vilken utsträckning personen har en varaktig och genomträngande känsla av tillit till sin egen förmåga att möta livets olika skeenden (ibid.).

Vår utgångspunkt är inte att analysera vårt empiriska material utifrån den salutogena teorin. Vi tillämpar i stället det salutogena perspektivet som en slags värdegrund på så vis att vi genomgående under studiens gång har fokus på de faktorer som bidrar till att missbrukare kan hantera sin situation som stigmatiserade.

2.6.2 MISSBRUK

I sin avhandling *Emotioner, sociala band och ritualer* använder sig Odd Lindberg (1999) av Copey & Schonberg (1982) definition kring missbruk. De sistnämnda definierar missbruk som *när ett bruk utvecklas till ett missbruk, vilket leder till psykiska, fysiska och sociala konsekvenser för individen* (s. 33). Även definitionen av missbruk i Nationalencyklopedin (2000) anser vi vara av relevans för denna undersökning, vars definition innebär att *det handlar om ett okontrollerad och/eller överdriven användning av alkohol, droger eller något annat beroendeframkallande substans, vilka kan leda till psykiska eller fysiska skador* (ibid.).

Dessa definitioner är tillämpbara då de inte relaterar missbruk till en viss socialgrupp i samhället och ej heller är beroende av kön eller ålder. Vi menar att oavsett ålder, kön eller social tillhörighet kan man utveckla ett missbruk. Detta resonemang har påverkat vårt urval av respondenter.

2.6.3 VÄRDIGHET

Nordenfeldt (2006) beskriver fyra definitioner av begreppet värdighet, vilka alla är utformade under ett EU- projekt kring mänsklig värdighet. Vi anser att två av dessa definitioner sammanstämmer med hur vi tillämpar begreppet i vår studie.

Nordenfeldt (2006) nämner den ena typen av värdighet som "*den moraliska rensningens värdighet*". Det är en typ av värdighet som handlar om respekten för en annan person, men främst om respekten för sig själv. Nordenfeldt menar att för att kunna känna respekt inför sig själv behöver man känna att man handlar på ett moraliskt värdigt sätt, det vill säga att man inte begår handlingar som inte är respektabla i en själv eller andras ögon. Då förlorar man respekten för sig själv, men även den respekt man får av omgivningen (ibid.). I denna form av värdighet handlar det inte om rättigheter utan mer om attityder, hur folk eller man själv ställer sig till de handlingar man utför. Värdigheten i handlingar ligger på en skala, från hög till låg moralisk värdighet (Nordenfeldt, 2006). Nordenfeldt (2006, s. 9) skriver även att *denna värdighet kan reduceras till obefintlighet, som ett resultat av personens egna handlingar*. Av vikt är att påpeka att man bör vara medveten om att individens bedömning av den moraliska värdigheten som finns i dennes egna handlingar inte alltid behöver överensstämma med omgivningens bedömning (Szawarski 1986 i Nordenfeldt, 2006). Vi anser att dessa definitioner av värdighet är relevanta då begreppet värdighet i detta sammanhang kretsar kring att man som missbrukare har ett beteende som av omgivningen kan betraktas som brist på moral och värdighet. Samhället förespråkar inte att dess invånare ska missbruka alkohol och droger, utan ställer sig emot detta handlande, vilket vi menar resulterar i att samhället i allmänhet ser på missbruk som en omoralisk handling. Och den bild som samhället applicerar på missbruk påverkar hur individen och missbrukaren ser på sin situation.

Vidare talar Nordenfeldt (2006) om *den personliga identitetens värdighet*. Denna typ av värdighet är kopplad till den personliga identiteten. Det centrala i detta begrepp är fokus på bland annat integritet och autonomi och dessa kan hotas av andra människors handlande. Till skillnad från människovärdet, vilket innefattar att alla människor är födda fria och har samma rättigheter, en rättighet som består under hela livet, så kan den personliga identitetens värdighet reduceras. Detta genom att man blir kränkt eller förödmjukad av någon som har makt att inskränka en (ibid.). Nordenfeldt (2006) menar att genom att utsättas för denna kränkning kan den enskilda individen uppleva att den förlorat sin värdighet. Vi menar vidare att samhället har makt att definiera en missbrukare som avvikande genom att bemöta individen på ett sätt som får den att känna sig förödmjukad. En förödmjukelse som kan få

individen att uppleva att den förlorat sin värdighet, vilket den personliga identitetens värdighet innebär.

3 TEORI

I detta kapitel redogör vi för *stämplingsteorin* och teorin om *stigma* och *stigmatisering*, vilka är de teorier vi kommer att använda oss av i analysen av vår insamlade data. Även begreppen *skam* och *skuld* kommer att behandlas. Vad gäller stämplingsteorin har vi utgått från Anthony Giddens (2003) och Malcom Payne (2002). Vid diskussionen kring stigma, har vi huvudsakligen använt oss av Goffmans bok *Stigma*. Slutligen kommer vi att använda oss av Marta Cullberg Westons (2008) *Från skam till självrespekt* när vi presenterar begreppen skam och skuld. Dessa teorier och begrepp anser vi användbara i vår undersökning då de kan diskuteras i relation till interaktionen mellan den enskilda individen och omgivningen, hur samhällets normer och värderingar påverkar och påverkas av individen. Dessa normer kan påverka individens självupplevelse i relation till det som av samhället anses vara normalt. Vilket i sin tur kan leda till att personen upplever ångest, skam och skuld kring handlingar som inte överrensstämmer med normen. Vi utgår ifrån förståelsen att samhället har makten att definiera missbrukare som avvikare och att det kan ge upphov till de känslor som vi ovan nämnt.

3.1 STÄMPLINGSTEORI

Avvikelse är enligt det interaktionistiska perspektivet inom sociologin ett socialt konstruerat fenomen där vissa grupper definieras som avvikande (Giddens, 2003). Stämplingsteorin utgör inte ett enhetligt teoretiskt perspektiv, men är användbar när man studerar interaktionen mellan samhället och människorna samt kategoriseringen av samhällets invånare (ibid.). Enligt stämplingsteorin är inte avvikelserna en personlig egenskap utan det är ett samspel mellan de avvikande och de som inte är det (Giddens, 2003). Vilka som i ett samhälle stämplas som avvikande är beroende av dem som har makten i samhället och som därmed har möjlighet att påverka det övriga samhället, vilken moral som ska följas (Payne, 2002). Giddens (2003) menar att denna så kallade etikettering av olika grupper är uttryck för samhällets maktstruktur. Giddens (2003) refererar till Howard Becker som anser att avvikande beteenden är de beteenden som människor stämplar som avvikande. Ett beteende är *inte* avvikande om *inte* samhället definierar det som det (ibid.). Vidare menar Becker att det avvikande beteendet i sig inte är den egentliga faktorn bakom att någon benämns som avvikande, utan att det är processer som inte har någon koppling till beteendet som påverkar om någon stämplas som avvikande (Giddens 2003). Becker menar även att den sociala gruppen skapar avvikelser genom att sätta upp regler och bestämma vilka som är avsedda att följa dessa, och där de som tillämpas att

följa reglerna etiketteras som avvikande i relation till det normala (Payne, 2002). Giddens refererar till Edwin Lemert (1972) som menar att stämplingen påverkar den egna självbilden och har en avgörande roll för individens identitetsuppfattning. Följaktligen menar Payne att människor i vissa fall drivs in i ett socialt system som definierar dem som avvikande. När de har blivit stämplade är sannolikheten stor att de försöker leva upp till de förväntningar som samhället har på dem som avvikande. Vidare menar både Payne och Giddens, att när stämplingen blir en del av individens identitet kan personen bete sig på ett än mer avvikande sätt, vilket utlöser en starkare stämpningsprocess.

3.2 STIGMA

Stigma är enligt Giddens (2003) en egenskap av social eller fysisk art och som antas vara negativ eller förnedrande. Begreppet används i relation till utanförskap och förnedring (ibid.). Goffman (2001) menar att varje samhälle och grupp har sin definition av vad som är "normalt", då varje samhälle och grupp har sina inlärdade beteenden och sociala koder på hur man "ska" vara. När vi träffar en person från en grupp med andra sociala koder och beteenden, väcker det en osäkerhet och rädsla inför detta som är okänt för oss. För att vi ska kunna kategorisera denne fastställer vi vissa egenskaper utifrån vårt första intryck och därmed formar vi en, vad Goffman kallar, *normativ förväntning*, av dessa intryck (ibid.). Då vi möter en person från en annan kategori, som innehar egenskaper som anses vara negativa och som inte är gemensamt för hela gruppen, blir han ovanlig och utstött. Du blir enligt Goffman stigmatiserad. Vi blir inte medvetna om våra förväntningar förrän vi hamnar i en situation där dessa förväntningar ej uppfylls. Först då reflekterar vi över vår föreställning om "den andre" (ibid.). Andras uppfattning av personen nämner Goffman som den *virtuella identiteten*, vilket skiljer sig från den *egentliga identiteten*. Goffman menar vidare att det inte enbart är icke önskvärda egenskaper som berörs av stigma, utan det handlar om egenskaper som vi inte upplever förenliga med vår uppfattning av en viss person.

Goffman anser sig finna tre olika typer av stigma. Det är *kroppsliga missbildningar*, *brister i den personliga karaktären*, samt *stigma på grund av etnicitet, ras eller religion*. Det är dock inte dessa egenskaper eller förhållanden i sig som skapar stigmat, utan hur de betraktas av majoritetssamhället, eller med Goffmans egna ord, av "normalerna". Vidare menar Goffman att vi uppfattar denna stigmatiserade person inte fullt mänsklig och diskriminerar honom på olika sätt vilket minskar hans möjligheter i livet. Goffman menar att individens insikt om att

han besitter en icke önskvärd egenskap kan medföra att han gärna arbetar för att skapa en bild av sig själv där denna negativa egenskap saknas. Det kan också förhålla sig tvärtom, att den stigmatiserade personen fångas in i de förväntningar som omgivningen har av honom och vilket han i sin tur införlivar. Stigmatiseringen kan leda till skamkänslor och den stigmatiserade kan även vid frånvaron av andra uppleva självhat (ibid.).

3.3 SKAM OCH SKULD

I relation till ovan nämnda begrepp har även känslorna *skam* och *skuld* anknytning till samhällets värderingar av vad som är normalt och icke normalt (Cullberg Weston, 2008).

Vad som är skamligt är beroende av den kultur och samhälle man befinner sig då det är de sociala koderna som bestämmer vad som är lämpligt att göra och tvärtom (ibid.). Cullberg Weston nämner liksom Giddens (2003) och Goffman (2001) att det som samhället anser vara ovanligt och avvikande stämplas negativt och stigmatiseras. Vidare menar författaren att en person som blir utsatt för detta känner skam och skuld inför den stigmatiserade egenskap som denne bär på. Cullberg Weston menar att skammen är den andra sidan av vårt samhälles normalitet. Hon menar att det som samhället anses vara annorlunda och som inte är passande skambeläggs, en känsla av att inte duga och bli nedvärderad. Vi är sociala varelser och människan är i behov av gemenskap med andra och att känna trygghet (ibid.). Det finns en rädsla i att hamna utanför och skammens uppgift är då att hålla oss till vår grupp och avstå från de handlingar som kan få oss att skämmas eller känna skuld (Cullberg Weston, 2008). Känslan av utanförskap drabbar självrespekten och påverkar självkänslan negativt. Man skäms för den egenskap som av omgivningen anses vara avvikande (ibid.). Det är en social känsla av att vad Cullberg Weston kallar "tappa ansiktet". Man skäms inför sin identitet och det i sin tur skapar en stressig situation där man måste hantera skammen. Cullberg Weston menar vidare att hur skammen påverkar en och hur man hanterar den är beroende av självkänslan. Har man en låg självkänsla är det sannolikt att skammen påverkar mer än om man har en god självkänsla, det vill säga är trygg i sig själv och har byggt upp en god självbild. Cullberg Weston, (s. 27) menar att *vid skam ser vi oss själva i den andres ögon och upplever att vi inte duger, är fel eller har gjort bort oss*. Hur vi föreställer oss hur andra ser på oss är en del av skammen och därmed påverkar andras syn på oss även vår upplevelse av oss själva (ibid.).

4 TIDIGARE FORSKNING

I det nedanstående har vi begränsat oss till den forskning som vi funnit mest relevant. Vi har använt oss av den forskning som går i linje med de frågeställningar vi valt med fokus på begreppen missbruk och värdighet. Då vårt intresse har varit att studera hur missbrukare i det svenska samhället upprätthåller sin värdighet och hanterar stigmatiseringen har vi valt att begränsa oss till svensk forskning.

4.1 MARGINALISERADE OCH INTEGRERADE MISSBRUKARE

I sin avhandling *Emotioner, sociala band och relationer* (1999) diskuterar Odd Lindberg livet kring narkotikamissbruket. Han kategoriserar missbrukarna i *marginaliserade* och *integrerade*. De marginaliserade är de som haft erfarenhet av problematiska uppväxtförhållanden och som tidigt hamnat snett. De har känt skam och skuld inför sina familjeförhållanden och upplevt sig vara annorlunda. Följden har blivit att de sökt sig till miljöer där alkohol och kriminalitet förekommit för att känna gemenskap med andra som också upplever sig vara utanför det övriga samhället. I vuxen ålder upplever denna grupp ingen tillhörighet med det traditionella samhället och söker sig istället till grupper i narkotikavärlden där de finner trygghet och upplever ett sammanhang. De integrerade menar Lindberg är de som egentligen har trygga uppväxtförhållanden och bibehåller sociala relationer utanför narkotikavärlden, genom exempelvis arbete, studier eller fritidsaktiviteter, samt upprätthåller de sociala banden till familj och vänner. De upplever, till skillnad mot de marginaliserade, en samhörighet till övriga samhället. Ytterligare skillnad gentemot de marginaliserade är att denna grupp inte upplever någon ifrågasättning kring sin identitet och livssituation. De söker sig inte till de marginaliserade och är måna om att upprätthålla en god fasad gentemot familj, arbete och vänner. Ofta har det varit känslor av tomhet och ensamhet som påverkat att dessa personer från etablerade familjer sökt sig till narkotikan. Det har varit spänningen att prova på det som är förbjudet och tabu. Men även negativa livshändelser som exempelvis att bli av med drömjobbet har medfört att man hamnat i missbruk (ibid.). Lindberg menar att det är lättare för den integrerade missbrukaren att dölja sitt missbruk eftersom denne har många andra sociala roller att anpassa sig till. Den integrerade missbrukaren än mån om att det sociala livet och arbetslivet ska fungera bra och därför får drogerna inte sådan stor plats i vardagen jämfört med den marginaliserade missbrukaren. Denna har svårare att dölja sin missbrukaridentitet eftersom hon/han nästan alltid befinner sig i narkotikavärlden tillsammans med andra marginaliserade. En marginaliserad missbrukare

har svårt att undngömma sin missbruksidentitet och hans/henne livsföring blir därför lättare ifrågasatt av omgivningen (ibid.).

4.2 MISSBRUKARIDENTITETENS ROLL I SAMHÄLLET

Även Bengt Svensson (2007) har gjort en undersökning kring narkotika och narkomaner. Han menar att synen på narkotika och dess användning har präglats av olika värderingar under olika tider. Under 1960- och 70 talet var narkotikabruk mer accepterat tills det under 1980-talet blev en striktare narkotikapolitik och samhällets syn på narkotika och dess användande blev förändrad. Vidare menar Svensson, att det värde som viktiga personer i omgivningen sätter på en social identitet, påverkar den enskildas vilja att förknippas med identiteten. Vidare menar Svensson att dagens missbrukare inte vill bli uppfattade som narkomaner just för att samhället har en negativ syn på den rollen. Hellre än att ta åt sig titeln som narkoman finner Svensson att missbrukarna identifierar sig med roller som i många sammanhang har ett högre socialt värde än narkomantiteln (ibid.). Följaktligen menar Lindberg (1999) att individer gärna identifierar sig med rollkaraktärer då det medför makt, vinster och en angenäm känsla.

Att kriminalisera det avvikande beteendet menar Tham (2003) inte är effektivt. Vidare menar både Lindberg och Svensson att det främst är ett arbete eller en sysselsättning som är av vikt för att upprätthålla sin vardag och för att inneha känslan av att man gör något betydelsefullt. Lindberg menar att sysselsättning är betydelsefullt för personers upplevelse av sin identitet. Vidare refererar Lindberg till Svenning (1993) som menar att arbete eller sysselsättning ger individen bekräftelse på att man lyckats i livet. Även samhällets förmåga att erbjuda hjälpinsatser för missbrukare menar Tham är av betydelse. Han menar att det får missbrukare att känna sig mer bekräftade och därmed ökar deras ambition att förändra sin livssituation. Palm (2006) skriver i sin avhandling om det mer liberala perspektivet kring missbruk, vars förespråkare menar att det är orättvisa och dåliga levnadsförhållande som driver människor att missbruka och att samhället därmed har en delaktighet i missbruksproblematiken.

5 RESULTAT OCH ANALYS

5.1 PRESENTATION AV RESPONDENTER

Vårt urval av respondenter är relativt brett vad gäller missbrukets erfarenhet och karaktär. Vi har intervjuat vad Lindberg (1999) kallar för både *marginaliserade* och *integrerade* missbrukare. Nedan kommer en kort introduktion till vilken relation våra respondenter har till alkohol och droger. Samtliga av våra respondenter, förutom en, har vi fått tag på genom att helt enkelt besöka platser där vi vet att personer med missbruksproblematik vistas. Väl på plats har vi frågat personer om de kan tänka sig att ställa upp och delta i en intervju. En person fick vi dock kontakt med genom en god vän, vars pappa är missbrukare och har flera vänner som befinner sig i missbrukarkretsar. En av hans vänner har erbjudit sig att delta i studien.

”Johan”, 32 år. Johan är nykter sedan 10 år tillbaka och har ett aktivt liv inom både alkohol – och narkotikamissbruk bakom sig. Johan är idag helt drogfri men går på regelbundet på AA-möten då han menar att han fortfarande är sårbar i sitt förhållande till droger och alkohol. Vi hänför Johan till kategorin integrerad missbrukare då han under sin missbrukarkarriär både hade kvar sitt jobb som bartender samt hade, om än inte aktivt, kvar relation till familj - och vänner utanför missbrukarkretsen.

”Bertil”, 40 år. Bertil är idag nykter alkoholist sedan 16 år tillbaka. Idag arbetar han själv med personer med missbruksproblematik. Under sin missbrukarkarriär kunde han beskrivas som en integrerad missbrukare. Han behöll sitt jobb under nästintill hela sitt missbruk samt hade god kontakt med vänner - och familj utanför missbrukarkretsen.

”Ida”, 50 år. Ida är aktiv som missbrukare sedan två år tillbaka. Dessförinnan hade Ida ett droguppehåll och det hon själv kallar, ett ”vanligt liv”, under sju och ett halvt år, innan hon tog återfall. Ida blev beroende av droger och alkohol när hon var 23 år gammal. Idag tillbringar hon en stor del av sin vardag på olika hjälporganisationer runtomkring Göteborg då hon är hemlös. Eftersom Ida varken har hem eller arbete är hon enligt Lindbergs (1999) definition en marginaliserad missbrukare. Denna definition på Idas missbrukskarriär styrks ytterligare av att hon är tillsammans med en man som också är missbrukare och de båda har flertalet av sina bekanta i missbrukarkretsar.

”Arne”, 56 år. Arne är idag aktiv som missbrukare. Arne menar att han redan i 13–14-årsåldern insåg att han hade en svag gen för alkoholen. Dock eskalerade inte hans missbruk förrän efter en skilsmässa han gick igenom i vuxen ålder. Enligt Arne ökade alkoholintaget ytterligare när han i ungefärlig tid med skilsmässan även blev diagnostiserad för en svår sjukdom. Arne kan beskrivas som en marginaliserad missbrukare då han inte har något arbete och ej heller är kapabel till att vare sig söka eller upprätthålla ett yrkesverksamt liv just nu, samt ej heller har någon, om än ytterst liten, kontakt med familj - och vänner utanför missbrukskretsen.

”Karl”, 62 år. Karl har en aktiv alkohol – och narkotikakarriär bakom sig men kallar sig numera för ”periodare”. Han menar att han idag har kontroll över sin drogproblematik på så vis att han lärt sig att bara dricka när han vill. Karl jobbar idag, som försäljare, cirka tre gånger i veckan. Vi väljer att beskriva Karl som integrerad missbrukare då han har ett välfungerande arbetsliv och till viss del har kontakt med delar av sin familj.

5.2 OM ATT INTE VILJA FÖRKNIPPAS MED SIN MISSBRUKSIDENTITET

”Man har en karaktär som är defekt liksom, ett beteende för att skydda sig själv”

Två av våra respondenter, Johan och Bertil, är i dag helt drogfria sedan flera år tillbaka och kunde med självinsikt ge oss en bild av hur de själva såg på sin missbrukarkarriär när de var aktiva brukare av både alkohol - och narkotika. Nedanstående citat belyser deras ovilja att förknippas med sitt drogberoende.

Så länge jag inte sitter med en spruta i armen så är jag inte narkoman. (Johan, 32 år)

Jag är ju den typen som kallas periodare, vilket jag inte tyckte var så sjukt på den tiden. Jag tyckte att jag inte ha lika sjukt beteende som de som drack varje dag. (Bertil, ca 40 år)

Man kan antaga att Johans och Bertils resonemang grundas i påståendet att samhället anser deras handling som icke önskvärt. Detta utifrån den drogpolitiska debatt som förs i Sverige, vars restriktiva syn på droger och alkohol, inte sällan, leder till att missbruk förknippas med moraliska aspekter. Därmed har samhället makten att definiera hur missbruk ska uppfattas. Parallell kan dras till Cullberg Weston (2008), som menar att det som samhället anser vara annorlunda och inte passande, skambeläggs.

Att Johan och Bertil inte vill identifiera sitt beroende som missbruk kan tolkas som att de, till följd av denna moralism, inte vill framstå som avvikare gentemot övriga samhället. Detta då det avvikande beteendet framkallar skamkänslor - känslor av att inte duga och känna sig nedvärderad (ibid.). Känslor som Cullberg Weston menar medför en stressig situation, där man måste hitta ett sätt att hantera sin skam. Johans och Bertils mån om inte se sig som missbrukare och framställa sitt missbruk som ”normalt” kan vara en medveten (eller omedveten) strategi för att hantera *deras* känsla av skam. När Bertil och Johan valde att inte se sitt missbruk som ett beroende blev deras avvikande beteende, för dem, inte lika påtagligt. Vidare menar Svensson (2007) att det värde som viktiga personer i omgivningen sätter på en social identitet, påverkar den enskildas vilja att förknippas med identiteten. Då både Johan och Bertil försökte att inte anse sin situation som ohållbar eller destruktiv, kan vi antaga att de båda integrerat den negativa syn som samhället kan ha på missbruk och missbrukare, vilket har påverkat deras vilja att förknippas med sina roller.

För att ytterligare förklara Bertil och Johans ovilja att förknippas med missbruksidentiteten kan begreppet missbruk benas ut. Då missbruksidentiteten pekar på att man inte enbart brukar, utan faktiskt *missbrukar* något, kan man antaga att det påverkar individens känsla och vilja att identifiera sig med rollen (Copey & Schonberg 1982 i Lindberg).

5.3 SYSSELSÄTTNING – EN STRATEGI FÖR ATT UPPRÄTTHÅLLA SIN VÄRDIGHET

”Du kan inte vakna upp på morronen och känna ”vad faan ska jag göra idag?”

Flera av våra respondenter berättade om sina positiva upplevelser av att ha haft eller ha ett välfungerande arbete.

A och O, tror jag, för den som har problem med missbruk eller en fallenhet åt det hållet, det är sysselsättning. Det behöver inte nödvändigtvis vara ett jobb med en gång, men nånting att göra. Inte vakna på morronen och känna ”vad faan ska jag göra idag?”. Det gör även mig nervös. Jag kan åka och köpa en flaska vin mitt på dan om jag känner mig uttråkad... Bäst trivs jag när jag jobbar. Då är jag i jävligt fin form, alltså. (Karl, 62 år)

Ovanstående citat kopplar vi till Lindbergs (1999) och Svenssons (2007) resonemang vad gäller att arbetet eller en sysselsättning i största allmänhet, är en viktig del för att känslan av att man utför något betydelsefullt ska infrias. Att sysselsättning hjälper någon som är beroende att hålla sig borta från drogerna kan ses som en ytterligare, rätt självklar effekt.

Under Arnes intervju är det påtagligt att han ett flertal gånger styr in samtalet på tiden när han var verksam i förvärvslivet samt hade en karriär inom idrotten. Vilket nedanstående är ett exempel på.

Jag har varit stor i idrott... stor i skolans värld... du vet jag var områdeschef och allting... så det är så många som vill såga mig, alla vill såga mig”. De tycker det är så roligt här i stan, att jag som varit så stor, både i idrott och den ena med det andra, ramlar dit. (Arne, 56 år)

Det kan antagas att Arne vill förknippa sig med dessa roller för att på så vis minska risken att hans missbrukarroll ska stå i centrum. Då Svenning (1993 i Lindberg, 1999) menar att arbetet är en viktig strategi för att få bekräftat att man lyckats i livet, kan Arnes vilja att prata om sitt förflutna vara ett sätt, att både inför sig själv och inför oss som intervjuare, visa på att han

faktiskt *har* lyckats i livet. Ett antagande som kan styrkas av Lindbergs (1999) diskussion kring att individen gärna identifiera sig med rollkaraktärer som medför makt och känslan av angenämenhet. Vidare menar Lindberg att arbete är av stor vikt gällande en persons upplevelse av sin identitet.

Ovanstående analys grundas i den empiri vi fått ta del, vilken visar att flertalet av våra respondenter hellre identifierar sig med rollen som yrkesarbetare än som missbrukare. Empirin kopplar vi till Lindbergs resonemang om att narkotikamissbrukare, vars liv innehåller både arbete och familj, väljer att identifiera sig med de två sistnämnda, hellre än rollen som missbrukare. Vidare menar Goffman (2001) att individens insikt av att den besitter ett *icke önskvärt beteende*, kan medföra att den gärna arbetar för att skapa en bild av sig själv där denna negativa egenskap saknas. Att exempelvis identifiera sig med sin arbetarroll kan vara ett sätt att försöka reducera bilden av sig själv som missbrukare.

Att arbete eller sysselsättning gynnar individen kan ses som en självklarhet. Syftet med nedanstående citat är inte att ta udden av denna självklarhet utan endast att visa på en negativ aspekt till följd av att identifiera sig med sin yrkesroll. Detta i avseendet att ett väl utfört arbete kan göra det svårare att upptäcka ett destruktivt och överdrivet alkoholmissbruk.

[...]alltså det var liksom förmildrande på något sätt. Ja var så jävla bra när jag var igång och jobbade då, och när jag kom tillbaka som nykter tyckte de "äh, så farligt var det ju inte, kom igen nu. Du är så jäkla bra på jobbet, du fixar det" Det hade varit mer tydligt om jag drack varje dag för då hade jag inte kunnat fullfölja mina grejer riktigt kanske". Mina perioder inträffade kanske var tredje månad... kanske inte en hel vecka, kanske drack tre, fyra dagar och så försökte jag komma igen då, två, tre dagar för att kunna jobba igen. Det var viktigt för mig att kunna sköta mitt jobb. (Bertil, ca 40 år)

Bertil är vad Lindberg (1999) kallar integrerad missbrukare då han bevarar sociala relationer utanför missbrukskretsen, detta genom arbete och sociala band till familj och vänner.

I Bertils fall kan man se hans engagemang i sitt arbete som ett sätt att dölja sitt missbruk för omgivningen. Vidare känner den integrerade missbrukaren genom sitt arbete en samhörighet till övriga samhället och upplever därmed inte att han blir ifrågasatt kring sin identitet och livssituation (ibid.). Förmodligen hade Bertil höga alkoholintag ifrågasatts betydligt tidigare,

både av familj men framförallt kollegor, om han inte utfört ett så gott arbete under sina återhämtningsperioder.

5.4 OM BEMÖTANDETS ROLL

”Man kan jobba på så olika sätt för att stärka en människa”

Enligt Goffman (2001) fastställer vi vissa egenskaper utifrån vårt första intryck för att kunna kategorisera en okänd människa. Därmed formar vi vad Goffman kallar en ”normativ förväntning” av dessa intryck. Relaterat till Goffmans teoretiska resonemang tolkar vi det som att det bemötande som Ida och Johan i följande citat menar de utsatts för är en följd av den normativa förväntning övriga samhället kan ha gentemot missbrukare.

De var jättetrevliga allihopa, tills jag talade om att det var socialen som skulle betala, då var vi inte välkomna längre... nä det kändes så... dåligt, som om man inte är nånting värds alltså och livsfarlig för att...ja...jag ville bara ha nånstans att sova... (Ida, ca 50 år)

Vidare beskriver Johan sina upplevelser av ett möte på en myndighet.

[...]och då frågar hon mig vad jag var sjukskriven för och då kände jag att det är lika bra att vara ärlig... och jag förklarade, och då ser man på henne hur hon vänder på sig och lägger ifrån sig sitt block och sätter sig med armarna i kors och frågar varför jag skulle få gå den här kursen när det fanns andra människor som skulle behöva den bättre. Som om hon tänkte, att bara för att jag är missbrukare klarar jag inte av det, liksom. (Johan, 32 år)

Denna vad man kan antaga, normativa förväntan, som Ida och Johan bemötts utifrån, kan vara ytterligare konsekvenser av den restriktiva alkohol – och narkotika politik som växt fram i Sverige, vilken påverkar myndighetspersoners bemötande gentemot sina klienter (Svensson, 2007). De ångest, skam – och skuld känslor som Cullberg Weston (2008) menar kan bli följden av att du utför handlingar som inte överensstämmer med normen, kan bli påtagliga i både Johan och Idas situation. Myndighetspersoner är viktiga personer med makt och inflytande som har möjlighet att definiera missbruket och ställa det i förhållande till normaliteten i samhället (Svensson, 2007). Därav kan vi antaga att det, speciellt i Johans fall, blev en än mer påtaglig skam – och skuld känsla, än om han mötts av liknande bemötande av en person som inte sitter i en position att bedriva myndighetsutövning. Förutom att det bemötande som Johan och Ida menar sig ha upplevt kan vara en konsekvens av moralism, kan

ytterligare ett antagande vara att bemötandet grundas i fördomar, som växt fram utifrån att dessa människor tidigare haft kontakt med missbrukare som på olika sätt har gjort dem besvikna. Bemötande kan även, i exempelvis Johans situation, grundas i att diskrepansen dem i mellan blev för påtaglig. Goffman (2001) menar att varje samhälle har sina inlärdade beteenden och sociala koder på hur man ska vara. Man kan antaga att Johan representerade sociala koder som kvinnan på myndigheten inte kände sig trygg med. För att hantera de känslor av osäkerhet som då uppstod i mötet utgår kvinnan från den normativa, den samhälleliga bilden, hon har av missbrukare. Detta i stället för att bilda sig en egen uppfattning.

Cullberg Weston (2008) menar att alla människor har ett behov av att känna att man passar in. Ett behov som kan tänkas vara än mer påtagligt om du är stämplad som avvikare. Karl och Johan visar i nedanstående citat deras önskan om att inte bli särbehandlad – vare sig negativt eller positivt.

Jag vet inte, gott bemötande för mig, personligen, det är väl inget särskilt, det är väl bara att jag blir behandlad som alla andra, inte på något speciellt sätt, det behöver inte särbehandla mig eller nånting, va. (Karl, 62 år)

Inte på med några silkesvantar eller gulligull, utan acceptans. Nånnstans så är det ju ett socialt handikapp man har. Asså, hur bemöter du någon som säger "Hej, jag är nötallergiker". Blir du så "Nä, stackars dig, oh vad du är duktig som inte köper Marabou med nötter".

(Johan, 32)

Johan och Karl visar behovet av ömsesidigheten i en interaktion. Det kan tolkas som att Johan och Karl menar att särbehandling, så även i positiv bemärkelse, faktiskt kan *öka* känslan av avvikelse och utanförskap.

För att visa på det sårbara i att dra generaliseringar vad gäller våra respondenter presenterar vi nedan ett citat av Bertil, som till skillnad mot Karl och Johan, har uppskattat om folk har varit *extra* vänliga på grund av hans missbruk.

[...] jag har fått jävligt mycket positivt och mycket klappar på huvudet och kanske blivit bättre än vad jag är egentligen. (Bertil, ca 50 år)

En anledning till Bertils skiljda resonemang gentemot övriga respondenter, kan vara att han fångas in i de förväntningar som omgivningen, framförallt hans kollegor, har av honom, vilket han i sin tur införlivar (Goffman 2001).

Vidare är en viktig aspekt i bemötandet, enligt samtliga av våra respondenter, att bli bemött utifrån sjukdomsbilden vad gäller deras missbruk. Det belyser nedanstående citat.

Jaa. För det första att det är en sjukdom, annars hade man inte hållt på såhär. Det fick jag lära mig när jag var i Skåne då. Jag slog på mig själv hela tiden. Jag var såå arg på mig själv, tills jag nånnstans där lärde mig att det faktiskt är en sjukdom, det är det. Annars skulle man aldrig välja det här livet själv. Utan, man blir beroende och tills slut så blir det katastrof och man kan inte sluta. (Ida, ca 50 år)

För jag ser det på samma sätt, jag är allergisk mot sinnesstämingssubstanser. (Johan, 32 år)

Palm (2006) menar att i den svenska kontexten har moralperspektivet ersatts med ett sjukdomsperspektiv. Därmed kan man inte anklaga individen för att ta ansvar för sitt beteende då sjukdomen är okontrollerbar och inte vald (ibid.). Kopplat till våra citat kan det tolkas som att våra respondenter, *väljer* att se sitt beroende som en sjukdom. Just för att, som Palm beskriver, ha en förklaring till det beteende som ligger utanför ens egen kontroll samtidigt som det medför en lättnad och minskar känslan av skuld.

5.5 OM VIKTEN ATT KÄNNA SIG BEKRÄFTAD

”Så tar jag bort drogerna en dag. Och vad har vi gemensamt? Det är inte så mycket, det är att vi är jävligt destruktiva människor”

Cullberg Weston (2008) menar att när vi känner oss utanför drabbar det självrespekten och påverkar självkänslan negativt. Nedanstående citat belyser Karls och Johans medvetna strategier för att höja sin självkänsla.

Men jag tycker att i jämförelse med bror duktig då, så är jag väldigt misslyckad. Men i jämförelse med mina gamla knarkkompisar så är jag ju jättelyckad. (Karl, 62 år)

Man identifierar sig med drogerna liksom. Man rökte mycket majja och sånt. Fast jag har anpassat mig för att kunna ta drogerna i rätt miljö. (Johan, 32 år)

Utifrån Goffmans (2001) tes om att okända sociala koder och beteenden skapar en osäkerhet och rädsla inom oss kan det antagas att Karl och Johan *väljer* att jämföra sig samt umgås med andra, likasinnade, för att de ska uppnå den trygghet samt därmed minska risken att uppfattas som avvikande. Samtliga av våra respondenter valde att nästan enbart umgås med likasinnade. Som i Karl och Johans situation kan det antagas att deras val av umgänge har styrts utifrån att de sökt sig till de miljöer där alkohol och droger förekommer för att diskrepansen mellan deras beteende och handlingar gentemot övriga människor inte ska bli för stor. För, som Cullberg Weston menar, har alla människor behov av att känna att man passar in. Det som binder dessa människor samman är beroendet till alkoholen och drogerna och antagligen hade deras vänskrets sett annorlunda ut om andra faktorer styrde valet av umgänge (Cullberg Weston, 2008).

5.6 OM SJÄLVBILDENS ROLL FÖR HUR MAN UPPFATTAR ETT BEMÖTANDE

”Det finns ingenting negativt i den här världen ni kan säga till mig som jag inte redan har sagt till mig själv”

Nedan vill vi belysa de olika bilder våra respondenter visar kring hur de har blivit bemötta och diskuterar detta i relation till självbild, skam och stigmatisering.

Ida har legat in på x antal behandlingshem och upplever hjälpen där mycket god. Det visar nedanstående citat.

[...]men man har faktiskt ett eget ansvar. Vill jag och visar jag framfötterna så får jag guld av dem. Jag kan bara inte sitta och tro att jag ska få allting serverat av dem, att de ska lösa mina problem. De finns ju där, om jag vill. Det är ju en sjukdom, men det är min sjukdom. Det är inte de som gör att jag dricker. (Ida, ca 50 år).

Vidare säger Karl.

Jag tycker jag har blivit bra bemött när jag varit hjälpsökande. Eh, på olika sätt. Det har varit mest när jag varit på byrån. Eller när jag varit på stadsmissionen. Där har jag blivit väldigt bra behandlad och bemött. Ja, med nånn slags värdighet. De ser inte ner på en, va. De är väldigt vana också. (Karl, 62 år)

Arne har aldrig varit intagen på ett behandlingshem, men har däremot erfarenhet från en tid på ett LVM-hem. Han har dock inte samma goda upplevelser av myndigheter som Ida och Karl, vilket följande citat visar.

[...] andra ser ner på missbrukare, även där (ett behandlingshem). De flesta som arbetar där, kanske är de sociologer eller nått, jag skiter i vilket, men det är ingen stake i dem. De har ett förakt. Och i och med att de själva är så små är det lätt att sparka på nånn som ligger...
Personalen där hade ingen empati. (Arne, 56 år)

Deras skiljda resonemang kan delvis bero på att Ida frivilligt ansökte om plats på behandlingshem medan Karl tvångsomhändertogs. Men, då Karls förakt gentemot myndigheter, uppenbart i intervjun, inte enbart gäller LVM-hem utan genomsyrar socialen i stort, kan det tolkas på flera sätt. Cullberg Weston (2008) menar att den känslan av skam som infinner sig när man skäms för den egenskap som av omgivningen anses vara avvikande, skapar en stressig situation där man måste hantera skammen. Vidare menar Cullberg Weston att hur skammen påverkar en och hur man hanterar den är beroende på självkänslan; har man en låg självkänsla är det sannolikt att skammen påverkar mer än om man har en god självkänsla, att man är trygg i sig själv och byggt upp en god självbild (Cullberg Weston, 2008). Det finns en rädsla att hamna utanför och skammens uppgift är då att hålla oss till vår grupp och avstå från de handlingar som kan få oss att skämmas eller känna skuld (ibid.). Utifrån dessa teoretiska perspektiv kan man tolka det som att den skiljda negativa uppfattningen av myndigheter Arne har, gentemot Karl och Idas betydligt mer positiva uppfattning, har att göra med hur pass god deras självbild är. Man kan antaga att Arne, för att hantera den stressiga situation som uppkommer när han känner skam, i högre utsträckning väljer att hålla sig till "sin grupp" där trygghet finns - att avstå och negligera all hjälp från myndigheter kan vara ett medvetet sätt för Arne att undvika den skam och de skuld känslor som då kan bli *än* mer påtagliga. Och att därmed smutskasta alla typer av myndigheter kan vara ett sätt för att hans distans gentemot myndigheter ska kännas berättigat.

Till skillnad mot Arne, vill Karl och Ida ta emot den hjälp som erbjuds då deras självkänsla kan antagas vara högre, vilket resulterar i att de kan hantera känslan av skam på så vis att den inte känns lika stressbelagd. Ovanstående antagande kan styrkas av Cullberg Weston (2008) som menar att *vid skam ser vi oss själva i den andres ögon och upplever att vi inte duger, är fel eller har gjort bort oss* (s.27). Med utgångspunkt i detta citat kan det tolkas som att Ida och

Karls välvilja mot myndigheter har att göra med att de, till skillnad mot Arne, inte har upplevt att omgivningen sett ner på dem. *Eller* kan det tolkas som att så visst är fallet, *men*, att de på grund av sin högre självkänsla, inte är lika sårbara för negativt bemötande. Dock menar Giddens (2003) att enligt stämplingsteorin är inte avvikelser en personlig egenskap utan det är ett samspel mellan de avvikande och de som inte är det. Våra respondenters skiljda syn på myndigheter kan man alltså tolka som att det hänger samman med huruvida deras självkänsla är uppbyggd, *utan* att för den skull utesluta att Karls resonemang faktiskt bygger på upplevda interaktioner med myndigheter. Svensson (2007) menar att det värde på en social identitet som viktiga personer i omgivningen sätter, påverkar individens sätt att se på sig själv och sätt att förhålla sig till sitt missbruk vilket styrker antagandet att Arnes förakt gentemot myndigheter inte bara bör tolkas utifrån huruvida hans självkänsla är god eller ej utan faktiskt kan ha att göra med att han *har* blivit negativt bemött.

6 AVSLUTANDE DISKUSSION

Syftet med vår uppsats var att besvara följande frågeställningar:

- 1) Hur beskriver missbrukare stigmatiseringen i vardagen?
- 2) Vilka strategier använder en person med missbruksproblematik för att upprätthålla sin värdighet i vardagen?
- 3) Är bemötandet viktigt för hur en person med missbruksproblematik hanterar stigmatiseringen?

Vad gäller första frågeställningen har vi under intervjugenomförandet fått flertaliga exempel på att missbrukare känner sig stigmatiserade i samhället. Dock har vår förförståelse utmanats så till vida att flertalet av våra respondenter hade en mycket mer nyanserad bild än väntat kring hur de upplevde sig bli bemötta. Situationer då de blivit stigmatiserade uppstår inte alltför sällan. Dessa situationer har inträffat vid exempelvis möte med myndigheter men även vid kontakter med övriga samhället, när de exempelvis har sökt boende. Men, glädjande nog, har flertalet av våra respondenter upplevt att de ofta fått ett positivt bemötande, både av myndigheter och i övriga samhället. Vidare upplevde vi det som att respondenterna tyckte det var svårt att beskriva *hur* stigmatiseringen i deras vardag såg ut. Respondenternas svårighet med att beskriva hur de blir stigmatiserade tolkar vi på två sätt: Antingen att deras förhållningssätt gentemot oss är en strategi *att* hantera sin skam - genom att de förnekar att de blir stigmatiserade, blir deras avvikande beteende inte lika uppenbart. *Eller* tolkar vi det som att vår förförståelse att missbrukare inte blir behandlade med värdighet är en alltför onyanserad och förenklad slutsats. Mindre generaliserande hade kunnat vara att påstå att missbrukare *ibland* hamnar i situationer då de blir stigmatiserade. Två av de fem respondenter vi har intervjuat är hemlösa och arbetslösa. Övriga respondenter har under sitt missbruk sysselsatt sig med någon form av arbete och samtliga av våra respondenter uttrycker en önskan om att de vill ha någon form av sysselsättning att fördriva sin tid med. Vi tänker som våra respondenter att, möjlighet till sysselsättning är ett givande inslag för att de ska känna sig mindre stigmatiserade. Den restriktiva drogpolicy som vi uppehållit oss vid att diskutera gynnar inte individer på så vis att det inte finns något inslag av förändringsarbete genom att den kriminaliserar ett avvikande beteende samt att den verkar *för* stigmatisering. Under vår undersökning har vi fått bekräftat, både genom teori och empiri att missbrukare väljer att umgås med varandra vilket kan ses som en strategi för att deras avvikande beteende

inte ska bli lika påtagligt. Den sista strategin vi valt att redovisa är den tolkning vi gör angående att samtliga respondenter *väljer* att se missbruket som en sjukdom. Detta för att de vill ha en förklaring till det beteende som ligger utanför ens egen kontroll samtidigt som det medför en lättnad och minskar känsla av skuld. Dock vill vi poängtera att vi inte anser att följden av att missbrukare ser alkoholism som en sjukdom, är en strategi för att undgå att ta ansvar för konsekvenser av sitt missbruk, utan det är snarare ett sätt att kunna förstå sitt handlade. Då vi anser att bemötandet är betydelsefullt för hur en person med missbruksproblematik hanterar sin situation har vår tredje frågeställning samt flertalet av våra intervjufrågor fokuserat på just bemötande, från bland annat socialtjänsten, frivilliga organisationer, sjukvården och övriga samhället. Det verkar som att det värde missbrukare upplever att viktiga personer i deras omgivning sätter på dem, påverkar deras vilja att förknippas med identiteten samt hur de ser på sitt missbruk. För att visa på den röda tråden mellan våra respondenters svar vad gäller vikten av bemötande ställer vi frågan; *Är missbrukares självkänsla och självbild viktig för hur de hanterar bemötandet?* Och vi har kommit fram till att det självklara svaret är ja. Det verkar som att de av våra respondenter som vi har uppfattat har en relativt god självkänsla har lättare att hantera sin roll som avvikare så till vida att deras upplevelser av bemötande gentemot samhället är nyanserat, medan den av våra respondenter, vars intervju mest präglades av ett förakt mot samhället, också var en person som vi upplevde hade låg självkänsla. Vår primära frågeställning i undersökningen var inte att belysa hur man tar sig ur ett missbruk. Ej heller var vårt syfte att undersöka huruvida de hjälpinterventioner som genomförs i syfte att minska beroendet och skapa förändringsarbete, stjälp eller hjälper individen. Det vi ville var att, försöka förstå, hur en person i ett missbruk upprätthåller sin värdighet utifrån vår förförståelse att missbrukare tillhör en av samhällets mest lågprioriterade grupper och är stigmatiserade. Själva idén med att fokusera en hel studie på att försöka få svar på hur missbrukare upprätthåller sin värdighet och hanterar sin situation grundades i ren nyfikenhet. I den drogpolitiska debatten finns det många röster om hur missbrukare *bör* leva utan intresse att ta reda på hur de *faktiskt* lever, tänker och känner, vilket vi anser är en självklar förutsättning för att motverka stigmatisering.

Till sist vill vi föra en diskussion kring att vi tillämpar begreppet *missbrukare* på otaliga ställen i vår uppsats. Detta då vi vill poängtera att missbruket självfallet bara är *en del* av våra respondenters personlighet. För att, som en av vad våra respondenter, Johan, menar, instämmer vi i att missbrukarpersonligheten självfallet går att skilja från den övriga personligheten. Vidare vill vi föra en diskussion kring att vi tillämpar det salutogena

perspektivet när vi genomför och redovisar vår undersökning. Vi är medvetna om att det kan tyckas märkligt då våra respondenters handlande ibland visade sig vara destruktivt. Dock tänker vi som så, att oavsett om deras handlande är konstruktivt eller destruktivt, är det än dock ett sätt att försöka hitta en strategi för att upprätthålla sitt människovärde, därav tycker vi oss ändå kunna tillämpa det salutogena perspektivet i *hela* vår undersökning.

7 REFERENSLISTA

Antonovsky, Aaron (2005): *Hälsans mysterium*. Stockholm: Natur och Kultur

Cullberg Weston, Marta (2008): *Från skam till självrespekt*. Stockholm: Natur och Kultur

Giddens, Anthony (2003): *Sociologi*. Lund: Studentlitteratur

Goffman, Erving (2001): *Stigma - den avvikandes roll och identitet*. Norstedts Akademiska Förlag

Kvale, Steinar (1997): *Den kvalitativa forskningsintervjun*. Lund: Studentlitteratur

Larsson, Sam (2005): "Kvalitativ metod - en introduktion". I Larsson, Sam/Lilja, John, Mannheimer, Katarina (red) (2005): *Forskningsmetoder i socialt arbete*. Lund: Studentlitteratur

Lenke, Leif/Olsson, Börje (2003): "Den narkotikapolitiska relevansen av narkotikarelaterade dödsfall". I Tham, Henrik (red) (2003): *Forskare om narkotikapolitiken*. Kriminologiska institutionen: Stockholms Universitet.

Lindberg, Odd (1999): *Emotioner, sociala band och ritualer: en kvalitativ analys av narkotikakarriärer*. Institutionen för socialt arbete: Göteborgs Universitet.

Nationalencyklopedin (trettonde upplagan) (2000). Höganäs: Bra böcker.

Nordenfeldt, Lennart (2006): *Om mänsklig värdighet*. www.vardalinstitutet.net, Tematiska rum (081115).

Palm, Jessica (2006): *Moral concerns- Treatment staff and user perspective on alcohol and drug problems*. Department of Criminology: University of Stockholm.

Payne, Malcolm (2002): *Modern teoribildning i socialt arbete*. Stockholm: Natur och Kultur.

Renck, Barbro/Starrin, Bengt (1996): "Den kvalitativa intervjun". I Svensson, Per-Gunnar/Starrin, Bengt (red) (1996): *Kvalitativa studier i teori och praktik*. Lund: Studentlitteratur.

Svensson, Bengt (2007): *Pundare, jonkare och andra- om narkotikan som följeslagare*. Carlssons bokförlag.

Tham, Henrik (2003): "Narkotikapolitiken och missbrukets utveckling". I Tham, Henrik (red) (2003): *Forskare om narkotikapolitiken*. Kriminologiska institutionen: Stockholms Universitet.

Tops, Dolf (2003): "Sverige och Holland-Två modeller för narkotikapolitiken. I Tham, Henrik (red) (2003): *Forskare om narkotikapolitiken*. Kriminologiska institutionen: Stockholms Universitet.